

УДК 72.037

С. М. Лінда

кандидат архітектури,
доцент каф. архітектурного проектування НУ «ЛП»

ТЕНДЕНЦІЇ ІСТОРИЗМУ В АРХІТЕКТУРІ ОДЕСИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Анотація: у статті розглянуто стильові особливості архітектурних об'єктів Одеси першої третини ХІХ ст. з точки зору архітектурного історизму.

Ключові слова: «романтичний класицизм», історизм, архітектура Одеси.

Постановка проблеми. Проблема історизму в архітектурі сьогодні трактується доволі широко. З позицій сучасної теорії: історизм в архітектурі – це не є назва конкретного спрямування у певний час, а фундаментальна світоглядна підстава, що формує тенденцію, яка проходить через багато етапів розвитку архітектури [1, с. 10]. Саме з таких позицій є важливо розглянути архітектуру стильових періодів ренесансу, класицизму, модерну та виявити у межах їх систем тенденції, пов'язані із історизмом, тобто з використанням в актуальній архітектурній практиці форм та образів, запозичених з минулих епох.

Мета статті. Виявити тенденції історизму в архітектурі Одеси першої третини ХІХ століття, тобто періоду, який традиційно ототожнюють з догматичним класицизмом та ампіром.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автор статті спирається на роботи, присвячені історії архітектури Одеси (В. Тимофієнко), а також на дослідження науковців, які вивчають тему історизму в архітектурі (А. Іконніков, Є. Кириченко, А. Пунін, Г. Рєвзін).

Обговорення питання. Особливістю архітектурного середовища Одеси від моменту свого виникнення стало те, що воно з однієї сторони було відкрите для закордонних віянь та тісно інтегроване у європейський архітектурний процес, а з іншої – знаходилося під безпосереднім впливом архітектури російського класицизму. Постійне балансування між Заходом і Сходом, між культурою європейською та російською визначило специфічний характер архітектури міста першої третини ХІХ століття. Це сформувавши унікальне середовище, яке є дуже складне для аналізу та формулювання однозначних висновків.

Перші значні пам'ятки архітектури Одеси були зведені у першій третині ХІХ ст. Це був особливий період розвитку європейської архітектури, хронологічні межі якого окреслюють між 1760 – 1830 рр. У європейському архітектурознавстві він отримав кілька взаємозамінних назва: «другий класицизм», «неокласицизм» або «романтичний класицизм», чим одночасно

підкреслювалося спадковість класицистичної системи XVII ст. та очевидну відмінність від неї. Класицизм кінця XVIII – початку XIX століть шукав можливості надати ордерній мові гнучкості та різноманіття і був позначений пошуком альтернативних варіантів стилеутворення [1, с. 95–96].

У цей час на периферії культури з'являється романтична неоготика та неоренесанс, які, можливо, і не визначали «обличчя» епохи, проте стали каталізатором, який прискорив процес руйнування доктрини догматичного класицизму. У цей час архітектори починають широко звертатися до грецької архітектури (зокрема, до доричного стилю), що було важливою частиною наміченої тенденції розширення кола ретроспекцій. Ця особливість «романтичного класицизму» – можливість вибирати із прообразів попередніх епох, можливість інтерпретувати та змінювати історичні архітектурні форми у відповідності до творчого завдання, символічний зміст форм, що відображав певну ідейну програму – дають підстави стверджувати про історизм мислення архітекторів і про його відображення в архітектурних формах. Вплив на формування архітектури початку XIX ст. виявив французький ампір – перший в історії архітектури стиль, «сформований під замовлення» Наполеона Бонапарта архітекторами Ш. Персьє і П.–Ф.–Л. Фонтеном. Стилiстично рiзнорiднi мотиви, якi йшли вiд римських прообразiв, доповнених древньоєгипетськими мотивами та формальними експериментами вiзiонерської архiтектури К.–Н. Леду i Е.–Л. Булле, були синтезованi у єдину змiстовну єднiсть, стверджуючи понадчасовий iмперський iдеал. Найбiльш повно риси «стилю ампиру» (який проiснував всього 11 рокiв: 1804 р. по 1815 р.) були кристалiзованi у монументальних будiвлях та пам'ятниках, оскiльки саме в них i можна було репрезентувати велич наполеонiвської епохи. [1, с. 127–136].

За традицією російського архітектурознавства період розвитку архітектури Росії першої третини XIX ст. називають «ампіром», при чому визнається, що це визначення є тотожне західноєвропейському «романтичному класицизму» [2]. У мету цієї статті не входить дискусія на тему «правомочності» використання терміну «ампір» стосовно російської архітектури, який автоматично був трансльований на архітектуру Одеси першої третини XIX ст., проте, автор вважає, що більш точним і відповідним до даної ситуації є саме визначення «романтичний класицизм», тим більше, що сучасні російські дослідники (А. Іконніков [1], А. Пунін [3], Є. Кириченко [4]) також намагаються термін «ампір» не використовувати, замінюючи його на «пізній класицизм».

В Одесі передові архітектурні ідеї із Західної Європи знаходили своє повноцінне втілення, оскільки привносилися в одеське середовище архітекторами, які народилися, навчалися та працювали у Європі, а петербурзькі архітектори, які проектували в Одесі, самі також були вихідцями з

європейських шкіл. Саме таким архітектором був *Жан Тома де Томон* (1760–1813 рр.). Він народився у Берні, навчався у Парижі у Ж.–Д. Руа – одного із першовідкривачів суворої грецької доріки, працював у Римі разом із Ш. Персьє та П.–Ф.–Л. Фонтеном. У Петербург він прибув з професійними переконаннями, які склалися під впливом самих радикальних ідей французького передреволюційного класицизму. У 1799 р. архітектор з'явився у Росії, а 1801 р. він почав працювати у північній столиці над проектом Біржі [1, с. 142]. Трохи згодом Ж. Тома де Томон починає працювати над двома важливими одеськими проектами: міською лікарнею та Оперним театром. Проект міської лікарні був замовлений архітектору А.–Е. Рішельє. Оскільки коштів було недостатньо, то у 1806–1808 рр. був споруджений лише центральний двоповерховий корпус [5, с. 21] (рис. 1). Центром композиції став масивний шестиколонний греко-доричний портик, піднятий на цоколь. Подібно, як у роботі над петербурзькою Біржею, прообрази великомасштабної форми архітектор шукав в архаїці храмів Пестума. Могутні доричні колони отримали оригінальне вирішення: знизу вони «одягнуті» у масивні канельовані «шуби», а догори стрімко звужуються, створюючи ефект ще більшої висоти та масштабності. У дусі передреволюційної архітектури К.–Н. Леду і Е.–Л. Булле розроблено моноліт стіни: гладь стіни відтінена горизонтальними

Оперний театр був запроектований Ж. Тома де Томоном у 1803 р., а будівництво здійснено у 1804–1809 рр. Основою об'ємно-планувального вирішення став грецький простиль: до монолітного кубічного об'єму був добудований доволі витончений шестиколонний портик корінфського ордеру. Згідно літературних джерел, з початку фасад був доволі простий, лапідарний і лише пізніше «обріс» ліпниною та добудовами [5, с. 23].

З періодом «романтичного класицизму» пов'язана діяльність видатного одеського зодчого італійського походження *Франца Карла Боффо* (1780–1867 рр.). Власний стиль архітектора був побудований на ремінісценціях античності, проте мотиви грецької та римської архітектури були поєднані логікою архітектонічних контрастів та введенням нових архітектурних алюзій. У 1820-х роках архітектор спорудив кілька важливих будівель, які визначили вектори розвитку тогочасної одеської архітектури. Вони зосередилися вздовж Приморського бульвару – парадного фасаду міста зі сторони моря. Містобудівна концепція бульвару ґрунтувалася на синтезі класицистичної ідеології та історичного світогляду. З однієї сторони – яскраво виражений композиційний акцент: півкругла площа із пам'ятником Рішельє, забудована Ф.–К. Боффо у 1827–1830 рр. за проектом А. Мельнікова. Об'ємно-просторова композиція площі впливала із її домінуючої ролі в ансамблі бульвару і складалася з двох призматичних корпусів, які були об'єднані дугоподібним

[6, с. 60]. Монументальний масштаб, лаконізм ордерної мови класицизму надали комплексу парадного та урочистого звучання. Цей комплекс є найбільше наближений до класицистичної традиції французької школи XVII – XVIII століть. Проте ордер змінив свою роль у формуванні художнього образу, трансформувавшись із тектонічного елементу у відверто декоративний прийом.

Рис. 1. Мотиви «героїчної доріки» в архітектурі Одеси початку XIX ст.

Міська лікарня.

Ж. Тома де Томон, 1806–1808 рр.

Монументальна форма апелює до спадщини грецької античності

Рис. 2. Інтерпретація теми античного ордеру в архітектурі «романтичного класицизму» Одеси I третини XIX ст.

Воронцовський палац, Ф.-К. Боффо, 1826 – 1827 рр.

Відхід від системи догматичного класицизму демонструють асиметрична об'ємно-просторова композиція, рівноцінність абсолютно різних фасадних вирішень, поява різновеликого ордеру, використання ренесансних мотивів (аттик) та орієнтальних елементів

Однією з перших самостійних будівель Ф.–К. Боффо був Воронцовський палац (1826–1827 рр.), який замикав забудову бульвару. Його архітектура яскраво продемонструвала багатогранність стильових пошуків, де основоположним став принцип «вибору стилю» (рис. 2). Незважаючи на розташування у центральній частині міста, палац виявився відмежованим від бульвару [6, с. 74–75]. Замкнутий у собі, відособлений архітектурний організм будівлі виник як символічний аналог ренесансового ідеального образу діяльної, самодостатньої інтравертної особистості. До романтичного світобачення апелювала асиметрична мальовнича композиція об'ємів та візуальна рівноцінність по-різному вирішених фасадів, які демонстрували явний відхід від ієрархії та субординації класицистичної системи. Основою архітектурних інтерпретацій стала класицистична ордерна тема (вірніше поєднання тосканського та іонічного ордерів), проте довільним було її трактування. У

композиції фасадів еkleктично переплелися ренесансові мотиви (масивні аттики), орієнтальні алюзії у завершенні вікон, обрамлених класичними лиштвами.

У комплекс Приморського бульвару увійшов колишній палац Шидловського (Ф.-К. Боффо, 1830 р.) (рис. 3). Об'ємно-просторове вирішення будівлі створило нову модель для формування палацової архітектури Одеси. Втиснутий у рядову забудову палац втратив класичні ознаки палацової архітектури: унікальність у розташуванні у системі міської забудови, симетрично-осьову композицію плану і фасаду та ордер, як основний засіб гармонізації художнього образу. Натомість морфологічно палац наблизився до прибуткового будинку – нового типу житлової будівлі, який активно у той час формувався. У плані – це П-подібна структура з видовженими флігелями, які обрамляють внутрішній двір. Єдиним зосередженням декору стає головний фасад, витягнутий вздовж червоної лінії та обмежений фасадами сусідніх будівель. Художня розробка двоповерхового фасаду розвиває ренесансну тему традиційного римського палаццо, де основним принципом організації стає рівнозначність та рівноакцентність елементів [6, с. 62–63].

Рис. 3. Репрезентація ідей італійського неоренесансу в архітектурі Одеси I третини XIX ст.

Палац Шидловського.

Ф.-К. Боффо, 1830 р.

Художня розробка фасаду розвиває ренесансну тему традиційного римського палаццо

Рис. 4. Дуалізм в архітектурі Одеси I третини XIX ст.: наближення до ідеалів класицизму в екстер'єрі та романтичне наповнення

Палац Потоцьких-Наришкіних. 1823–1826 рр.

Планувальна структура та композиція фасаду апелюють до спадщини європейського класицизму, наявність підземного гроту свідчить про романтичне світобачення

Палац-садиба Потоцьких-Наришкіних – це ще один приклад архітектури періоду зміни ціннісних орієнтирів. Палац був споруджений невідомим архітектором у 1823–1826 рр. у дусі європейської (польської (?)) класицистичної школи початку XIX ст. [5, с. 12]. Симетрична композиція генетично відходить

від чіткої палладіанської схеми з акцентом головної осі урочистим шестиколонним портиком корінфського ордеру. Під головним корпусом будівлі знаходиться великий романтичний грот із склепінчастим переkritтям, що імітує печеру із штучним водоспадом.

Висновки. Кілька наведених вище прикладів не вичерпують весь стильовий ландшафт одеської архітектури першої третини XIX ст. Проте, це були знакові та надзвичайно важливі будівлі, наявність яких впливала на подальше формування архітектури міста, тому їх стильові особливості в цілому окреслюють специфіку одеської архітектури того часу. В цілому період першої третини XIX ст. в Одесі продемонстрував складність та неоднозначність стильових пошуків, характерних для європейської архітектури доби «романтичного класицизму», для якої вся попередня історія зодчества поступово ставала полем для пошуку нових форм які б відповідали потрібним асоціативним значенням. В архітектурі міста знаходимо приклади архаїзованої дорики, ремінісценції європейського класицизму, ренесансові мотиви, а також еkleктичні поєднання, які свідчили про переломний період у розвитку архітектури. Отже, стильовий плюралізм одеського середовища демонструє зародження та активний розвиток ідей історизму в архітектурі міста першої третини XIX ст.

Література

1. Иконников А. В. Историзм в архитектуре / А. В. Иконников – М.: Стройиздат, 1997. – 559 с.
2. Ревзин Г. К проблеме романофильского направления в архитектуре русского ампира / Г. Ревзин // Архитектура: Материалы конференции «Запад – Восток: Античная традиция в архитектуре». – М.: Architectura, 1994. – Вып. 3. – С. 103–106.
3. Пунин А. Л. Архитектура Петербурга середины XIX века / А. Л. Пунин – Л.: Лениздат, 1990. – 351 с.
4. Кириченко Е. И. Русская архитектура 1830–1910 годов / Е. И. Кириченко – М.: Искусство, 1982. – 399 с.
5. Тимофеенко В. И. Одесса: историко-архитектурный очерк / В. И. Тимофеенко – К.: Будивельник, 1983. – 160 с.
6. Тимофієнко В. І. Відродження Одеси: Архітектура повоєнного десятиріччя / В. І. Тимофієнко – К.: Музична Україна, 2006. – 484 с.

Аннотация

В статье рассмотрены стилевые особенности архитектурных объектов Одессы первой трети XIX века с точки зрения архитектурного историзма. **Ключевые слова:** «романтический классицизм», историзм, архитектура Одессы.

Summary

In article style features of architectural objects of Odessa of first third 19th century from the point of view of an architectural historicism are considered. **Keywords:** «romantic classicism», historicism, architecture of Odessa.